



RAJNAI LÁSZLÓ

## A Kodolányi-könyv kiadatlan második részéből

Kodolányi János nyugtalanító árnya – képzeletemben, sokszor akaratlanul, már-már testi valóságában is felismerni véltem –, ahogy múltak az évek, elválhatatlan társam lett. Várkonyi Nándor hosszú leveleket írt neki Akarattyára, s nem kevésbé terjedelmes válaszokat kapott; ezeket a jól megszerkesztett, súlyos gondolatokat hőmpölygető, egyszer kesernyés, másszor dühöngő episztolákat néha magam is elolvastam, s napokig tűnődtem a háborgó és gyötrődő író sorsán, ki vidéki száműzetésében, szegényen, s majdnem elfeledve, még nagyobbak s mindenképpen vonzóbbnak tűnt fel szememben, mint esztendőkkel előbb a nyíltszíni tapsok és átkok viharos légkörében. Hajlamos voltam, hogy mondabeli hőst faragjak belőle, titáni bálványt, eleven áldozatot, ki szüntelenül ég, de nem ég el ennek a pokolra szállott században emberi csontokból rakott máglyáin. Várkonyi Nándor és Hamvas Béla, e tiszteletreméltó remeték mellé most Kodolányi is letelepedett a pusztában; a három barlang meglehetősen távolságra volt egymástól, de szellem és lélek sugárzott belőlük, nem kis örömömre és vigasztalásomra. Nándor barlangjából izgatott magánbeszéddek, néha dühös üvöltések törtek elő: a megbilincselte oroszlán vállalta ugyan sorsát, de oroszláni természetét mégsem győzhette le egészen. Kodolányi sivatagi lakosztályából egyhangú prédikáció dünyögése hallatszott, koronkénti bömböléseivel vegyest; a remetességhez neki sem igen fűlt a foga, de hamarosan feltalálta magát új helyzetében, s nemsokára már ő oktatta felebarátait e mesterségre. Hamvas barlangja volt a legcsendesebb, kihaltnak, lakatlannak látszott; hangtalanul imádkozott, s ha feltekintett az égre, nem a csillagokra nézett, mint két másik társa, hanem túl a mulandó dolgokon az egyetlen Valóságra. Csak a legnagyobb tisztelettel gondoltam erre a szent triászra, s feladatomnak hittem, hogy valamiképpen hírt adjak róluk az utókornak.

Nándor túlságosan közel állt hozzám, nehéz lett volna megtalálnom a kellő távolságot életműve, személye s a magam ábrázoló-íródeáki mivolta között. Hamvas emberi alakja kissé bizonytalan ködökben lebegett előttem; nekem pedig elsősorban emberi anyagra volt szükségem, hogy kitapinthassam légységát és keménységét, s amennyire erőm engedi, művé alakíthassam. Kodolányinál jobb anyagot keresve sem lelhettem volna. Megpróbálhattam rajta ifjonti körmeimet, s jelképes-szellemi-reális léte mindennél alkalmasabbnak tetszett arra, hogy megtegyem egy derengő, új világ hőséneket, s róla szólván szóljak egyebekről is: emberekről, gondolatokról és sorsokról, a mi sorsunkról. Egy világ várt itt feltérképezésre, s én vállalkoztam erre a munkára. Találhattam-e méltóbb célt és feladatot „lángoló, de tárgyat nem lelt” írói

vágyaimnak? Sokfelé kutattam s nem egy hatalmas törzsbe vágtam már fejszemet ez időben; legmakacsabb szerelmem Kölcsy volt; bármerre kószáltam régi sorsokban s irodalmakban, újra s újra visszatértem hozzá. Valahányszor eszembe jutott számomra nagyon rokonszenves, puritán külseje, magasabb régiókba szálltam vele, hűvös körökbe, melyek ringattak és muzsikáltak fülembé, hazát adtak a hontalannak és bizonyosságot a tévelygőnek. Sok adatot gyűjtöttem életéről, jellemzőket és kevésbé ismerteket, ezekből szőttem ábrándjaimat a legendák dicsfényébe öltöző alakja köré. Tervezett könyvemhez megírtam a bevezető tanulmányt, ebben az európai romantikáról és hősem koráról mondtam el egyetmást; ha ma olvasom, úgy rémlik, térden állva írtam, a tisztelet és rajongás kissé mesterkéltten szabályozott önkívületében. Ami használható ebből a kísérletből, később Vörösmarty-tanulmányomnak a romantikáról szóló fejezetében kapott helyet. Magából a műből megírtam még vagy húsz-huszonöt lapot, ezek azonban, sajnos, érdektelenek: adataimat nem rostáltam kellő gonddal, s ezekből, valamint érzelmes kommentárjaimból élvezhetetlen kulimászt gyúrtam. S még mire nem vetemedtem, csak úgy mellékesen, Uram Teremtőm! Regényt írtam Hamlet királyfiról, széles, festői, epikai modorban; a mesének ott kellett volna végződnie, ahol Shakespeare elkezdte; én a dán uralkodói sarjnak „előéletét” akartam feldolgozni, wittenbergai diákéveit és kalandos-tanulságos utazásait. Bevezetésként megírtam orvul meggyilkolt apjának temetését, az Északi-tenger partján, kietlen, vad-romantikus környezetben; stílusom zokogott, búgott és harsonázott, roppant kórusokat vezényeltem és szemem könnybe lábadt. Azután Prágába vittem gyászruhás ifjamat, innen a középkori Párizsba; felvonult az egész lovagvilág, s lepipáltam Victor Hugót, kinek Notre Dame de Paris-jából úgy csentem egy egész fejezetet, hogy filológus legyen a talpán, aki csodás kevercsemből az eredetire ismer. Szépen haladtam a munkában s ki tudja, ma már hol tartanék benne, ha nem támad az a szerencsétlen ötletem, hogy a kész fejezeteket felolvasom egy rosszmájúságáról hírhedt barátomnak, aki gúnyos ítéletével örökre nyakát szegte amúgy is gyengén pislákoló szépírói becsvágyamnak. Ám ezek a busképű, sápadt arcú hősök – a helsingőri királyi palota s a csekei udvarház boldogtalan foglya – vértelen árnyakká silányodtak, mihelyt elémbé lépett a bika és a tölgyfa – Kodolányi János – hogy kedvemre szabdaljam messzem és hasogassam. Erős volt és felülmúlta a többit, ahogy a zömök bika túlharsogja a karcsú szarvas riadt bögését s amennyivel megragadóbb a tölgyek zúgása a szélben hajladozó fácskák nyögésénél.

1951 tavaszán ötleteim és tűnődéseim elhatározássá értek: könyvet írok Kodolányi Jánosról – nem éppen szabályszerű tanulmányt, inkább valami merész kísérletet, melyben az egyéni és közösségi sors megrendítően újszerű kapcsolódása oly módon világítja meg az író életét és munkáit, ahogy tudomásom szerint még senki sem gondolta el, de szükségszerűen következik e négy elem egymásra-hatásából, sőt egymásra-utaltságából. Ekkor olvastam el különlenyomatban Várkonyinak a Sorsunkban megjelent Kodolányi-tanulmányát; ez még jobban fűtötte becsvágyamat

és érdeklődésemet, s egyenest neki tettem fel a kérdést, mit szólna egy Kodolányiról írandó könyvhöz? Kell-e mondanom, hogy eszmémet helyeselte? Tovább kérdeztem: hogyan fogadná maga Kodolányi a tervet? Egyikünk sem kételkedett, hogy szívéből örülne neki. Boldogan, kipirult arccal csevegtünk; Nándor a térdét csapkodta, vállamat veregette, s mikor búcsúztam tőle, indulatosan megölelt, ahogy ez szokása volt minden rendkívüli alkalommal. Gyorsan levelet menesztett Kodolányihoz, s néhány nap múlva már kezében lobogtatta a választ. Az a részlet, mely engem különösen érdekelt, így szólt az Akarattyáról, május 18-án keltezett levélben:

„Megolvastam és megértettem értesítésedet Rajnai tervéről. Nemcsak meghatott a terv, de jól meggondolván, helyesnek is látom R. L. szemléletét. Magam is azt mondom, hogy az író megítélését a maga egységében, szervesen kell megragadni s nem szabad sem holmi stílustörténeti, sem politikai-mozgalmi, sem esztétikai-irányzati oldalról nézni. A terv tehát jó s nagyon sokat várok a kísérlettől s a fiú komolyságától, tárgyilagosságától, jó íráskészségétől s nem mindennapi műveltségétől. Ama kevés fiatalok közé tartozik, akik tudnak gondolkodni és van képzelőerejük. De miért van szüksége az én beleegyezésemre? Én csupán tárgy vagyok, vagdalhat, varrhat, belezhet, kötözhet kedve szerint. És tegye is. Nagyon szeretem a gondolkozásban és az írásban a szabadságot. Meg kell azonban jegyezmem, hogy én annak idején Tőled vártam azt a komoly helymegjelölést, amely szerint bevonulhatok a Pantheonba. Egyfelől, mert legközelebbi s régi barátom vagy, másfelől, mert a tudományod értékét mindig elismertem, de meg Te irtad rólam a legjobb tanulmányt s amit tizenhat oldalba tömörítve el lehet mondani rólam, Te elmondtad. Emberi pofámat is, eszméim körét is, írásmódomat, szerkesztési módszeremet is kitűnően ismerttetted. A tetejébe még talán érdememen felül kitüntettél igazi megbecsüléssel. Nodehát, ha arra gondolsz, hogy volnának Neked égetőbb dolgaid is, ha dolgoznál, mint ez, akkor igazad van. A Paradicsom csak nyers állapotban van meg, a Varázstudomány még úgy sem. Mihelyt lélegzetet tudsz szippantani, ezekkel kell törődnöd s én résen leszek, hogy törődj. Minő akadálya lehetne tehát annak, hogy R. L., mint az ifjú nemzedék tagja, megszerkessze rólam is, a korról is és sok egyébről még, ami ide tartozik, a képet? És ha már megszerkeszteni akadálya lehetne annak, hogy ez a kép csakugyan jó, tehát hű legyen s a veséig hatoljon? És továbbá, ha megjelenhetik, miért ne jelennék meg? Miért ne, mint műveim bevezetője?... Csupán egy de nagy nehézséget látok (a pillanatnyi helyzet nem érdekel), de ez a nehézség aligha győzhető le könnyen. R. L. a Vízöntőnél megállott s nem ismeri a többit, holott okvetlenül ismernie kellene. Mert a Gilgames szervesen tartozik a Vízöntőhöz s mint annak idején írtad, nem is rossz. A kis Buborék nem illik ugyan ide, ámde elég üde a maga semmisségében, s itt-ott gyilkos is. Végezetül itt van a Júdas, mint mondtam, betetőzése a kompozíciónak. Ezt Te sem ismered még, de ha az Egek engedik, ismerni fogod. S igazat adsz majd nekem abban, hogy egész életem összefoglalása, a mélybe hatol, olyan távlatba tekint, amilyenbe nem magyar író, de világszerte nem hatolt más író sem. Legyen így, vagy amúgy, az

én életművemnek fontos állomása s irodalmunknak is kikerülhetetlen kerékvető köve. Íme, ez a baj. Nem foghat a fiú munkához, ha ezeket a műveket nem ismeri. Végtelenül sajnálom, hogy mikor a Buborék, meg a Gilgames Pécssett volt, nem került R. L. kezébe. Így csak a Júdás maradt volna ismeretlen. Hogyan lehetne ezen segíteni? Mert ha az egész oeuvre áttekintése nélkül fog pld. A korai művek vagy a történelmi regények feldolgozásához, olyan vörös fonalak jelenlétét nem veszi észre, amelyek később nemcsak felbukkantak, de lényegessé váltak. Ezt a kérdést beszélj meg a fiúval s add át neki egyszermind meleg baráti üdvözlőmet és biztatásomat. Ha valamire szükséged van, ha valamit tisztázni akar, forduljon egyenesen hozzám... Nagyon jólesett olvasnom, hogy kitart Melletted, szellemi társad s őszintén ragaszkodik Hozzád. Annál nagyobb örömmel fogadom ezt a hírt, mert még elevenen él emlékezetemben Ottócskánk viselkedése, amellyel a mester-tanítvány életbevágóan fontos és szép kapcsolatát megcsúfolta. Adj át neki a Te tudásodból mennél többet s neveld a Szent Szellem – Chochmach, Spiritus Sanctus – odaadó szolgálatára és hűségére. És figyelmeztess, hogy minden bűnre van bocsánat, arra is, amit a Fiú ellen követnek el, egyedül a Szent Szellem ellen elkövetett bűnök nem bocsáttatnak meg.” –

A levélben említett Gilgames „Új Ég, új Föld”, a Buborék pedig „Boldog békeidők” címen jelent meg később A „Buborék” H. Ottó leleménye volt; amikor Kodolányi megharagudott rá, többek között azzal büntette, hogy az általa ajánlott címet elvetette. Ugyanígy cselekedett később Várkonyi Nándorral, mikor „Az Isten Hegy”-ét a banális és reklámizáló „Égő csipkebokor”-ra változtatta. Ő maga meglehetősen közömbös, illetve balkezes volt könyvcímek dolgában; Júdásról írott regényét „A tékozló fiú” felirattal látta el, de ez a cím is inkább félrevezető, mintsem találó. A zárójelben említett „pillanatnyi helyzet”-en az a politikai rendszer értendő, melynek áldásaiban immár tizenöt esztendeje részesülünk. „Miért ne, mint műveim bevezetője?”: akkor abban reménykedtünk mindhárman, hogy mihelyt szabadon közölhetjük írásainkat (ez az idő nem késhet már soká – mondogattuk naponta), Kodolányi egy döntetű kiadásban jelenteti meg összes műveit, s a sorozat első kötete az én munkám leend. Igen, így hittük akkor. Ez a levél, melynek Nándor legalább úgy örült, mint én, bizalommal, munkakedvvel és lelkesedéssel töltött el. A számomra még ismeretlen művek olvasása nem nyugtalanított különösebben; tudtam, hogy ez csak rövid idő kérdése lehet, s valóban, egy jó esztendőn belül pótolhattam mulasztásomat. Sokkal élénkebben foglalkoztatott az a vezérlő gondolat, melyet ösztönösen kerestem, tudván, hogy csakis erre építhetem tanulmányomat. „E négy elem (az író, a nép, egyéni sors és a művek) egymásra-hatása, sőt egymásra-utaltsága”, ahogy előbb mondtam, egyetlen egységes képpé, illetve jelképpé alakult bennem; emlékszem az időre és a helyre: a pécsi dzsámiban, egy májusi vasárnapon, misehallgatás közben. (Nem arról elmélkedtem, váratlanul ért a „megvilágosodás”.) Magam is levélben fordultam az íróhoz, röviden beszámoltam neki tervezett munkámról, kiemeltam a megigazulásért vívott keserves harcait, s a „megváltás” fontosságát emlegettem. Nagylelkűen és

barátságosan válaszolt, de hozzám intézett leveleivel itt általában nem foglalkozom, mert ennek az Utóhangnak végén Függelékben közlöm valamennyit. Fényképeket kértem tőle, s nemsokára küldött is kettőt. A levelekből kiérezhető ünnepélyes, helyenként oktató modora ne lepje meg az olvasót; ez a hang nemcsak lényéből eredett, hanem tudatosan is formálta: ő volt a Mester, mindenki más csak tanítvány lehetett (Itt jegyzem meg, hogy én mindvégig Ön-nek szólítottam, ő pedig tegezett engem.) Viszontválaszomban részletesen írtam neki magamról, nem feledkezvén meg régebbi, még mindig sajtó, gyermekkori emlékeimről sem; ezeknek fontosságát azonban túlbecsülte, s kissé elégedetlenül tért ki rájuk Várkonyihoz írott, május 30-iki levelében: „R. L. Hosszú levelet küldött, sok régi keserűséget hánytorgat benne, szegénységüket, iskolai s egyéb sérelmeket. Baj, hogy ennyire nincs még túl ezeken! Nem szóltam azonban erről a véleményemről semmit. Könyvének tervéből nem sokat látok, ismernem kéne a vázlatát, de nem akarok beleavatkozni a munkájába. Fontosnak tartanám azonban, hogy a sajtóval is foglalkozzék, mármint azokkal a „szempontokkal” és módokkal, ahogy engem 1943-tól máig megítélt. Éppen olvasom az öreg Schöpflin tata könyvében, milyen példátlanul támadták Adyt „hónapokon át”. Nos, engem éveken át támadtak s még példátlanabban. Nem lehet, hogy nyomtalanul múltjanak el azok a dolgok, hogy valaki, aki az ifjú nemzedékhez tartozik, meg ne ítélje, vagy észre ne vegye őket. De mondom, nem akarok beleszólni a munkájába. A korrajznak azonban hűnek kell lennie. Majd ha dologhoz lát, meg fogom kérni, hogy küldje el könyve vázlatát. Addig ne zavarjuk.”

A vázlat elkészítése nem járt különösebb nehézséggel; önként kínálkozott a hármas beosztás: ormánsági, történelmi regények és a Vízöntővel induló korszak; részletes életrajzot csak első húsz évről szándékoztam adni, a Süllyedő Világ alapján. Más kérdés volt a korrajz, melynek „hű-nek kellett lennie; világosan láttam, hogy egész munkám jellegének és mondanivalójának veszélyeztetése nélkül nem veszhettek belé azoknak az áldatlan sajtóvitáknak részletes taglalásába, melyeknek az író nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint nem egy művének. Az én véleményem homlokegyenest ellenkezett az övével: elvesztegetett időnek tartottam ízetlen csatározásait rosszhiszemű, gyakran tehetségtelen ellenfeleivel; sommásan kívántam végezni velük, s helyett inkább a kor „uralkodó eszméi”-nek rövid ismertetését és bírálatát kívántam nyújtani. Éreztem, jobb lesz, ha ebbeni szándékomat nem hozom idő előtt tudomására, mert bizonyára hevesen tiltakoznék ellene. Kissé részletesebben kidolgozva megküldtem hát a vázlatot Akarattyára, aztán idegesen és kellő körültekintés nélkül munkához láttam. Csodálatosan tapasztalatlan voltam. Hogy ez a feladat eddigi stílusomtól eltérő, nálam vadonatúj hang megkísértését jelenti: erről sejtelmem sem volt. Más író bizonyára csodálkoznék ezen a megjegyzésemen, hiszen köztudomású, hogy a stílus azonos a művész egyéniségével, s amiképpen – igazi alkotónál – ez nem csereberélhető, azonképpen, lényeges jegyeiben, stílusán sem változtathat. Én azonban nem látom ilyen egyszerűnek a dolgot. Szerintem igenis többféle stílussal élhet ugyanaz az író, valahányszor ennek szükségét érzi, s gyöngé

az az egyéniség, mely rejtett fényforrás módjára nem világítja át ugyanakkor írásának szövetét, sőt rostjait. Mondom, ezt akkor még nem tudtam. De annál sürgetőbben éreztem. Gyorsan lekanyarítottam két-három kéziratos oldalt, még a Kőlcsey-töredék hangján, s mikor egyvégtében elolvastam, nagyon elkeseredtem. Ünnepestes volt, merev, híg és semmitmondó. Ugyanakkor tele fölösleges, személyes célzásokkal, kenetes erkölcsbölcselettel, sután hajladozó mondatokkal, henye szavak törmelékével. Tudatlanságom, tehetetlenségem megdöbbenett. Azt hittem, tudok írni, s most láttam, hogy megrekedtem valahol az iskolai önképzőkör és a harmadrangú Nyugatepigonság határán. Elvörösödtem a szégyentől és a haragtól. Annyit ösztönösen éreztem, hogy Kodolányi „bika- és tölgyfa”-lényéhez így aligha fogok közel férközni. De hát engem még mindig a stílus elvontságai lelkesítettek, s nem tudtam, nem is akartam új csapásra térni.

Tudtam, hogy munkám, ha elkészül egyszer, beláthatatlan ideig nem jelenhetik meg. Ez azonban csöppet sem sújtott le, ellenkezőleg, fölemelt. Nem bénított meg, hanem szárnyakat adott. Minden jelentős íróművész előtt eltorlaszolták a nyilvánossághoz vezető utat, csak a szellemi senkiháziak, a sötétség szájalomra méltó, szomorú robotosai dicsekedhettek „olvasóközönsséggel”. Nem irigyeltem, egyetlen becületes ember sem irigyelte őket. Az ország szellemi elitje a fiókának dolgozott. De vajon dolgozott-e? Mi ketten, Nándorral, erősen készülődtünk, Kodolányi Júdás-regényével vesződtünk, Hamvastól, kerülőutakon, gyönyörű kéziratosok jutottak kezembe, s gépiratos másolatokban olvashattuk Weöres Sándor új verseit. Hallottuk, hogy Tamási Áron így körözteti novelláit; mi magunk nem tapasztaltuk, de föltettük, hogy a mi sorsunk és munkamódszerünk országos sors és egyedül lehetséges módszer. Ha kell, hát jöjjön az „új Középkor”, zárkózzunk barátcellákba, írjunk meggyőződésünkhöz híven és – szabadon. Mert most, végre, valóban átélhettük, mi az a szellemi szabadság, sőt felszabadulás. Ezt többen meg is fogalmazták. Várkonyi, Kodolányi, Hamvas nézete többnyire megegyezett a dolog lényegében: legrejtettebb erőik szabadultak fel a magányban, nem kellett sem közönsségre, sem kiadóra kacsintaniuk, a szó zavaró közegek nélkül, csorbítatlan szüziességében ugrott a papírra. Ezt az állapotot okkal-móddal bizonyára élvezték is: én legalább, rejtett s elfojtott keserűségeim ellenére, gyakran valami mámor-félet éreztem: olyan magasságban repülhettem kényemre, hova, normális időben, talál csak a ki-kitörő vágy s egy-egy írói ötlet hajított volna fel hosszabb-rövidebb tartózkodásra. Olyan volt ez, mint egy lovaggá ütés. A magam felelősségére írtam és bizakodtam, sorsom osztályosai pedig – Nándor és K. János – éberrel figyeltek s helyeseltek nekem.

Ennek az évnek júliusában végre állást kaptam, mégpedig alkatomhoz, érdeklődésemhez látszatra nagyon illő állást: a pécsi állami antikvár könyvesbolt vezetője lettem. Az igazat megvallva szükségem volt már valamiféle „polgári” elfoglaltságra, kötött munkaidővel és rendes fizetéssel, mert mind rosszabbul éreztem magamat botcsinálta előkelőségemben. Elsősorban anyagi helyzetem szorongatott,

de más kényszerítő okok is. „Rendes” barátaim nagyon furcsán néztek már rám, s odahaza sem volt szemrehányásokban hiány. Voltaképpen örültem hát, de irodalmi tevékenységemnek ezzel jó időre befelelgett. Sok dolgom akadt a könyvesboltban, s különösen eleinte lélegzetet sem vehettem tömérdek munkám s fölötteseim szüntelen zaklatása miatt. Most közvetlen közelségből szemlélhettem a rendszer gépezetének működését, s rémületre, sőt kétségbeesésre is bőven volt okom. A vezetőség egytől-egyig zsidókból állott, ennek a tehetséges fajtának legtehetségtelenebb tagjaiból, s én szédülve és kifulladásra rohantam összevissza, hogy képtelen ötleteiket és brutális módon közölt parancsaikat életemnek és a bolt létének



*Kodolányi János és Várkonyi Nándor Akarattján*

veszélyeztetése nélkül valósítsam meg és hajtsam végre a tébolyult gyakorlatban. Okosan, emberségesen beszélni nem tudtak, csak üvöltöni és fenyegetőzni. Félttem tőlük és utáltam őket. Egyszerre zuhantam a pokol közepébe: nem haladtam át, mint mások, az idáig vezető állomásokon. Világom, mely nemrég határtalannak tetszett, ijesztően és nevetségesen összeszűkülte. Úgy tekintettem korán félbemaradt vállalkozásomra, mint valami könnyű röptű, megfoghatatlan szárnyas lényre, mely kaján mosollyal tűnik el a csalfán biztató egekben. Kezdetben mégis görcsösen ragaszkodtam az egyszer kezembe kaparintott fonálhoz, és reménykedtem a Gondviselésben, mely nem akarhatja, hogy lábon rothadjon el szépnek ígérkező termésem. Egyelőre olvastam. A Gilgames és a Júdás nagyjából egy időben jutott kezembe, s elhatároztam, hogy mindkettőnek végére járok. Ekkor megbetegedtem, s a jókor előlegezett lelkes érdeklődés helyett kissé csüggedten forgattam e hatalmas regények kéziratos lapjait. A Gilgamest nem is bírtam sokáig; első, szerfölkött nehézkes fejezetei ólomsúllyal nyomták agyamat, s ehhez járult, hogy az író

elgondolásainak magyát és tehetségének szabad röptét sehogy sem sikerült felfedeznem a könyvben. Ott hagytam hát abba, ahol a mű hatalmasan kezd emelkedni: valahol a közepetáján. A Júdás ellenben megragadott. Biblikus ihlet bontogatja a cselekményt mindjárt az első lapokon, az író úgy lebeg műve fölött, mint kiterjesztett szárnyú sas a végtelen égbolt magasában, s uralkodik mindazon, amit roppant szemhatára magába zár. Egyformán van érzéke az idillhez és a tragikumhoz, s nyelve is eladdig páratlan ízekkel édes: a gyermekkorunkban olvasott evangéliumi történetek megidézhetetlen bája s egy vakmerő, szabad szellemű történész látásmódja keveredik benne. Jehuda bar Simon emlékezései klasszikus szépségű hegyláncot emelnek az indító jelenetek szelíd lankái fölé: ez Kodolányi legszeplőtlenebbül megírt alkotása, melyre bízást alkalmazhatjuk még a klasszicista irányzatok zsinórmértékét is. Ezután azonban szétágazik, helyenként megzavarodik a cselekmény, a Megváltó epizód szereplővé süllyed, s mikor a regény végén minden szálát össze kellene markolnia az írónak s a tragédiák tragédiáját kellene megteremtenie, terjengős mélylélektani magyarázatokban vésze el, s a misztériumok valódi megrendültsége helyett csak egy lidércnyomásos jelenet-sorozat profán izgalmait bírja közvetíteni az olvasóhoz. A közvetlen ábrázolás fölött győzött a hideg elmélet, s a modernista-teológus Kodolányi cserbenhagyta igazi feladatát, a művet.

Mindezt akkor is meglehetősen világosan láttam, s bár nem fejeztem ki a regény egyéb alkati gyöngéivel együtt ilyen szabályszerű kritikai modorban, gyakran beszéltem a könyvről Várkonyival, s a lényeges felismerésekben meg is egyeztünk egymással. Nándort, persze, leginkább az elmélet vonzotta, s kíváncsian leste olvasás közben, milyen belső tapasztalatokra és történelmi eredményekre jut Kodolányi ebben a föltétlenül izgalmas művében. Engem, ugyancsak érthető módon, elsősorban a műalkotás érdekel nem a teológia és a história; de mert nem sokkal később maga az író számonkérte tőlem ilyen irányú érdeklődésem hiányát, hadd mondjam meg ezen a helyen, hogy Kodolányi magyarázatai az evangéliumokról kissé kínosan érintettek; nem a belém nevelt s bizonyára halálomig eleven orthodoxia tiltakozott az író vakmerő állításai ellen, hanem három jelenség taszított különösen: Kodolányi racionalizmusa, dőlyfős jólérsütsége és a transzcendenciának valami protestáns ízű, mesterséges lehütése, mintegy állományon kívül helyezése, ezzel a felirattal: csak okos embernek szabad a bemenet. A misztériumok körül tapogatózik Kodolányi János, de olyan türelmetlenül s annyi megvetéssel a közönséges emberek hite iránt, hogy az már evangélium-ellenes. Az sem ragadott el túlságosan, hogy szükségtelenül és kihívóan Jézus Krisztus állítólagos földi kapcsolataira és kiterjedt rokonságára terelte minduntalan a szót: szemmelláthatóan borsot akart törni a katolikus hittudósok orra alá. Realizmusának vagy inkább naturalizmusának alkati hibái nyilatkoztak meg ebben s még sok másban: csak akkor tudott beszélni az égről, ha előbb földet szagolt. Néhány megjegyzésemet írásban közöltem Nándorral; ő ezeket a papírszeletkéket szeptemberben magával vitte Akarattyára, s a saját nehézségeivel együtt rendre megtárgyalta őket Jánossal (barátian csak a keresztnévén emlegettük egymás között, s ezentúl többször én is így fogom nevezni). Kodolányi, hogy



módszeresen végezzen kifogásainkkal, s a maga nézetét is kifejtse ebben a kérdésben, írásban készítette el válaszát: ezt a rövid, ám annál figyelemreméltóbb munkáját a Függelék II. részében teljes egészében közlöm. Feleletét ugyan úgy fogadtam, mint Nándor: néhány lényeges pontban igazat adtam az írónak, de tagadtam, hogy valóban nagy arányú elképzeléseit művében töretlenül érvényesítette volna. Leveleimben szőrmentén kezeltem ezt a problémát, mert felfogásomat a magam számára sem tisztáztam még megnyugtatóan, a kérlelhetetlen kritikus szerepében tehát nevetséges lett volna fellépnem, a sietség lelkiismeretlenség ilyen körülmények között végezetül félt volt, hogy János túlbecsülne a felrótt hibákat, s kétségbeesnék műve sikertelensége miatt. Holott teljes sikertelenségről szó sem lehetett: ez a könyv nagy szellemnek a munkája, erényeit lapokon át sorolhatnók, magaslati pontjai méltó az európai regényírás legkiemelkedőbb eredményeihez. Kodolányi később súlyos szemrehányásokkal illetett engem is, Nándort is, mert részben elmarasztaló véleményünket „eltitkoltuk” előtte. Az igazság az, hogy nem titkolódtunk, hanem töprengünk műve értelmén, kerestük a nyitját, igyekeztünk beléhatolni, s magam csak jóval később jutottam arra a megállapításra, melyet tanulmányomban aztán szabályosan taglaltam. Ahogy az olyasfajta művek, mint a Júdás, nem születnek egyik napról a másikra, hanem évekig tartó készülődés gyümölcsei, úgy az őket illető véleményalkotás sem lehet elhamarkodott, röpké benyomásokra épülő, hanem lassan kristályosodik és érlelődik az idővel. Nem tudom, ez alkalommal hányadszor szólok róla, de jellemző, hogy még most is új nézőpontok vetődnek fel előttem, s egészen bizonyos, hogy ez a jövőben sem lesz másként. Ellentétben tehát Kodolányi lesújtó vádaskodásával: viselkedésünk módját a barátság és az iránta érzett szeretet határozta meg.

Az író kéziratos műveinek olvasása mellett még nagyobb örömet és vigaszt jelentettek számomra levelei. Kérdéseimre válaszolva, eleinte jobbára adatokat közölt velem, de aztán személyes élményeivel, nézeteivel is megtűzködté leveleit, s olykor már egészen baráti, sőt meghitt, családias hangot ütött meg irányomban. Közléseinek őszintesége, irántam tanúsított bizalma és jóakarata lefegyverzett és lelkes hívévé tett. Legtöbbször gyorsan, néhány nap elteltével válaszolt leveleimre s csaknem mindig kiadósan, megtisztelő terjedelemben. Hangja – bár e „gyanúsítása” ellen később hevesen tiltakozott – föltétlenül irodalmi volt, s irodalmiségében nemcsak tudatos, hanem gyakran célzatos is. Nevelő szándékát nem palástolta, de tekintélyi elvei s kissé szónokias modora mégsem hatottak visszasan, mert valóban rendelkezett azzal a tekintéllyel, melynek magasságából időnként nyilatkozott hívei és tanítványai előtt. Harminc éven alul csak tanítványi viszonyról lehetett szó nála, – nem vitás hát, hogy engem is tanítványai közé sorolt, s elvárta, hogy őt a rabbit, csalhatatlan mesterként tiszteljem. Belőlem azonban kétségbeejtően hiányzott ez a képesség, s ha többnyire lábánál guggoltam is, magamban sosem mondtam le a bíráló jogáról. A következő években sokszor megtörtént, hogy fölemelkedtem a földről s két lábra állva feleltem kérdéseire, ilyenkor elkomorult, bizalmatlanul fürkészte gondolataimat, s megfagyott, mint egy jéghegy. De akkor még kölcsönösen sokat vártunk egymástól: ő műveinek és személyének izgalmas-újszerű méltatását remélte tőlem, valami

eszményi igazságszolgáltatást és elégtételt az utókor ítélőszéke előtt, én pedig úgy képzeltem, a szellemi égbolt egy elsőrendű csillagával kerülök szoros kapcsolatba, s ezt a gyönyörű szövetséget nem szabad kockáztatnom holmi fiatalos ellentmondási viszketeg kedvéért. Azt látván láttam, hogy egyfelől tökéletesen kidolgozott monográfiát, másfelől szabályos ügyvédi védőbeszédet szeretne kicsikarni belőlem; nem vitatkoztam vele; azt hitte, ha majd olvassa kész munkámat s megismerkedik sajátos, egyéni módszeremmel igazat fog adni nekem, s nem kéri számon tőlem az iskolás formákat. Leveleimben, éppen ezért, inkább személyes dolgokra tértem ki: reá voltam kíváncsi, leendő hősömre, s nem is csalódtam, szívesen és elemző részletességgel beszélt magáról. Mindig géppel írt; szállás kézvonásait csak aláírásában vizsgálhattam. A hosszú ékezeteket gondosan pótolta tollal és tintával: ezt a pedantériáját sokszor megmosolyogtam. Leveleit rendszerint este, egész napi munka után, fáradtan vettem kézhez, egycsapásra elmúlt keserűségem, törődöttségem, s áhítatosan olvastam végig többször egymásután apró betűs sorait. Egy más világot nyitott ki előttem, a Szellem Paradicsomát, melyből hosszú időre számkivetve éreztem magamat. Mondatai találtak: a lélek eledelét nyújtotta minden sorával. Kincseknek véltem őket s valóban azok voltak; hogy ezeket a kincseket nem sajnálta tőlem, hálával és büszkeséggel töltött el. A magam leveleit nagy, talán túlságosan nagy gonddal szerkesztettem, szavaimra, mondatfűzésekre aggodalmasan ügyeltem. Tudtam, hogy semmi sem billenti, hozzá ki annyira a sodrából, mint a stílus magyartalansága, szándékosan szorítottam kalodába nyelvi fantáziámat, s a nyelvhelyesség kedvéért inkább kevesebbet mondtam, mint többet.

1952. február havában, kegyetlen téli időben, Budapestre parancsoltak egy vállalati értekezletre. Néhány jellemezhetetlen szovjet regényről kellett beszámolnom, az igazgatóság elvárta boltvezetőitől, hogy ismerjék ezeket az „alkotásokat”, s tudásukat irgalmatlanul számon is kérte a szerencsétlenektől. A vonaton elolvastam két-három kijelölt könyvet, siettem a konferenciára, s mikor este megszabadultam a pribékek kezéből, a sötét, piszkos, megfélemlített város utcáin kószáltam, elhatároztam, hogy másnap, vasárnap reggel nem utazom egyenesen haza Pécsre, hanem kisebb kerülővel meglátogatom János bátyámat Balatonakarattyán. A harmadik vagy negyedik szállodában kaptam is végre szobát; a fűtetlen, börtönre emlékeztető hotelben, a nagy lárma miatt, egész éjszaka nem alhattam, s hajnalban, még teljes sötétségben, miközben erősen havazott, elindultam a Déli-Pályaudvarra. Fogvacogtató hidegben, késve indult a zsúfolt vonat; ez nem lett volna nagy baj, de Székesfehérvárnál tovább nem juthattunk, mert orkánszerű hóvihár kerekedett, s ítéletidő zúdult Veszprém megyére. Lehangoltan utaztam vissza Pestre, már kiszíneztem magamban a látogatás várható örömeit, s minderről le kellett mondanom. Nándor erősen biztatott, hogy nyáron együtt pihenünk majd Kenesén: ezen fellelkesülve megvigasztalódtam.

Nándor és János levelezésében sűrűn fordult elő az én nevem is: a baráti háromszög természetéből ez önként következett. Február 8-iki, Várkonyihoz írott

levelében többször is emleget Kodolányi, szeretettel s talán túlzott reményekkel szóló rólám, néha meglehetősen furcsa kívánságok kíséretében. Ime: „Ha legközelebb írok Rajnainak, rá fogom beszélni, hogy tanuljon meg finnül, olvassa azokat a számunkra megközelíthetetlen, nagyszerű műveket, amiket nekünk, magyaroknak, bizony, ismernünk kéne, tanuljon tőlük, fordítsa őket, készüljön arra a munkára, amit ő még elvégezhet, de amit én már nem fogok elvégezni. Majd ha mégis megírom végrendeletemet, efféle intézkedéseket fog tartalmazni”. – Az ígért buzdítás nem is maradt el, erről szóló levelének fő érdekességét azoknak a személyes élményeinek lírai hangú elmondása jelenti, melyeket megható részletességgel s az emlékezés megindító modorában közöl velem. A finneket tiszteltem, becsültem és – éppen az ő könyveinek hatására – szívesen megismertem volna közelebről is, de riasztóan bonyolult nyelvük, mely már az egyetemen menekülésre késztetett, azután Vikár Béla számomra élvezhetetlen, minden irodalmi stílust megcsúfoló Kalevala-fordítása s végezetül a halvrű finn életforma hátborzongató unalmassága ebben a mai napig megakadályozott. Titokban gyanakodtam, hogy János túlbecsüli a finn irodalom jelentőségét, s bizony nem hittem el nekik, hogy párhuzamba állítható a magyarral. Természetesen nem ellenkeztem vele, nevelői becsvágya, apai érzéseivel vegyítve, hálára kötelezett, nem fanyalgásra. Előbb idézett levelét így folytatja: „Hiszen éppen azért nagy csalódás számomra, hogy Jankó (ifj. K. J.) olyannyira csak a saját életét éli, mert régi reménységem, illúzióm volt, hogy mindent átadok neki, amit átéltem, tapasztaltam, amire nehezen, a magam keserű kenyerén ébredtem rá. Most így vagyok Rajnaival, meg Nyerges Palival. Szeretnék mindent odaadni nekik, használják fel fejlesszék, csinálják ők!” – Ezután rátér néki írott leveleimre „Írod, hogy R/ajnai/Laci nagyon örül leveleimnek. Nem tudom, mi öröme telhetik bennük, hiszen az utóbbi időben eléggé levert leveleket írtam neki. Engem azonban nagyon meglepett s még hozzá kellemesen lepett meg, hogy sok olyasmit is tud, amit eddig nem tettem föl róla. Legutóbb igen okos gondolatokat vetett papírra s amint látom, szavai mögött még több húzódik meg. Ebben a fiúban nem szabad csalódnunk, Öregem. Ha kifejlődik – s nagyon gyorsan fejlődik–, egyike lesz legjobb esztétikusainknak és kritikásainknak. Nincs meg benne az a sznobság, az a kapkodás, szélhámoskodás, ami Németh Lászlóban, nem impresszionista s nem is olyan pozitívista, mint L. L. Ezenkívül mélyebben szánt s nem fitogtatja, amit tud. Nem verseng, mint valami irodalmi sztahanovista, nem veri a mellét, hogy ő ezt meg azt már előbb megmondta, mint X. Y. Továbbá az is nagyon jól esik nekem, hogy tiszta, egyenletes, harmonikus, egyszerű fogalmazásra törekszik, igyekszik elkerülni a stílushibákat, becsüli a nyelvet, ha hibákra figyelmeztetik, nem orrol meg. Csak egy fontos még: feledje el a megalázó gyermekkort, a sérelmeket, ne igyekezzék megtorolni a régi bántalmakat. Ha efféle tünetek itt-ott még most is mutatkoznának benne, figyelmeztess és magyarázd meg neki, mennyire ártalmas, romboló a sérelmek számontartása.”

Az idő múlása nem hozta meg a rendszeres írói munkához szükséges, várva várta külső-belső szabadságot, rösteltem is, hogy egy esztendő leforgása alatt néhány

vázlaton és bekezdéstöredéken kívül semmit sem mutathatok fel. Mégis alig leplezhető izgalommal és várakozással eltelve ültem vonatra Nándor társaságában egy májusi reggelen, hogy Balatonkenesén, Nándor nővérének házacskájában, két hétre elfelejtsem a bolti lőtás-futás pokoli zűrzavarát és hasztalan erőlködését. Kenesétől csak egy ugrás Akaratya, ezt a kis távolságot akár mindennap megtehetjük gyalog. Nándor repesett a boldogságtól, frissen, fiatalosan ugrott fel a vonatra, s talán



*Rajnai László*

még kurjongatott is volna, ha nem akadályozza meg ebben a „rendszer” dermesztő ridegsége, mely mint egy természeti erő, versenyre kelni látszott a ragyogó napsütéssel, s lelkünkben jócskán meghomályosította még a sugarak tündökletes tisztaságát is. Nem volt menekvés – mi mégis menekülni akartunk. Kezdetben úgy éreztem, mintha iskolát kerülnék s hihetetlennek tetszett, hogy a boltban, a jelenléti íven, nevem saját kezű bejegyzése helyén ez áll: szabadságon, s hogy emiatt – két teljes hétig – nem lehet bántódásom. Aztán lassacskán megnyugodtam, s vidáman társalogtam mindenre kész útítárral. Féltennem kellett volna Nándort a forgalmas, zsúfolt állomásokon, a sok tolató mozdony és vágató szerelvény között – ugyanis gyakran átszálltunk –, mert a külvilág

zajaiból mit sem észlelő barátom fittyet hányt az élet- és halálveszélynek, s jobbra-balra egyformán figyelmetlenül úgy sétált keresztül a vágányokon, mint egy félig üres bálteremben a lankadtan hajladozó párok között. Ám ő nem adott erre módot, mert mire jól körültekintettem, az állomás túlsó végéről integetett, jelezvén, hogy máris megtalálta vonatunkat. Útközben elmésen gúnyolódott a vicinálisok lassúságán, kikihajolt a keskeny ablakon, elérzékenyült a legelésző nyájak láttán, harsány hangon köszöntötte a hivatalfőnökök módjára lépegető kecskéket, és csókot dobott a pásztorlányoknak. Előre bement a soron következő állomás nevét s ha nem találta el, kissé meglepődött. Kedélye és étvágya kifogástalan volt. Amikor Kenesén lecihelődtünk a vonatról s szerencsésen földet értünk, viharosan megölelte nénjét, aztán a hóna alá kapva két-három óriás bőröndöt, lendületesen megindult az országúton a vendéglátó házacska irányában, bőséges alkalmat adva a gépkocsivezetőknek, hogy bizonyosságot tegyenek ügyességükről és nem közönséges lélekjelenlétükről.

A vonat álmosító zakatolása s az ennél is álomszerűbb, illanó színekből és vízpárából kevert szellemi-érzéki mákony, mely a végére viszontlátott balatoni táj édes és zsongító adománya, még mindig zsibbasztó rabságában tartott, amikor ebéd után, három óra tájban, kiléptünk a kis villa rácsos kapuján, s felkerekedtünk az akarattyai látogatásra. Nándor izgalma reám is átragadt; egész úton Jánosról beszélgettünk, s alig figyeltem a táj kissé igénytelen, de annál szívhez szólóbb szépségeire. Gyorsan legyalogoltuk azt a hat kilométert, melynek végén, egy gyümölcsfák közé rejtett házban, várt bennünket Kodolányi János. Kertes falusi házak, villák mellett lépegettünk a keskeny gyalogjárón, kutyák csaholtak a lécz- és drótkerítések mögött, s mikor megálltunk az utcator végén, az ő kapuja előtt, szívem éppúgy megdobbant, mint évekkor korábban, pesti lakásának küszöbén. Beléptünk; tarka virágágyak közt haladtunk a szemben integető bejáratig, János feketeszőrű kutyájának dühös őrzete mellett, s a verandához érve körülnéztünk. Ekkor bal kéz felől megpillantottuk az író, a kertben, amint éppen néhány vendégtől búcsúzott. Egyszerre vettük észre egymást. Nándor meglódukt, a karját kitarta, arcán villámgyorsan futkosott a soká készülődő, s most egycsapásra kicsattanó öröm, ajka remegett s valami ősvilági, boldog kiáltást hallatott, mint mikor a magányos, eltévedt ember a lakatlan dzsungelben végre meglelte társát. Kodolányi hökkenten állott, másvilági mosoly sugárzott fel arcán, szeme kerekre tágult, s huncutul-repesőn villogott, mint az etruszk Apollo falképén látható; marokra kapta botját, mintha harcba indulna, s dadogva, botladozva, járnai tanuló gyermek módjára, üléstől elhízott hasát kifeszítve, hadonászva és hebegve sietett egyetlen igazi barátja, atyja ölelésére. Nándor, mint a forgószelel, felkapta Jánost, szorongatta és hajigálta, s János kifulladásra kacagott, mint az örvendező csöppség apja ölében. Végre eleresztették egymást, és rám is sor került. János hatalmas tenyerébe szorította kezemet, s komoly, de barátságos arccal üdvözölt: „Isten hozott!” – mondta, és megint Nándorhoz fordult. „Menjünk be”, invitált bennünket, s botjára támaszkodva intett a lépcső felé. Nándor karját nyújtotta elnehezdedt barátjának, én pedig követtem őket a dolgozószobába.

A kis szoba csak a legszükségesebb bútorzattal volt berendezve: ágynak is alkalmas heverő, kerek asztal, három alacsony karosszékkal, könyvesszekrény és íróasztal – másra nem emlékszem. Letelepeltünk az asztal mellé: János szemben, az ablak balja felől Nándor, mellette én. Dohány került elő, a házigazda szertartásos mozdulatokkal sodorta a szivarkákat, s bennünket is kínált rövid, majdnem parancsoló tömönatokkal. Érdeklődött hogyan utaztunk s hogyan érezzük magunkat. Aztán sorban ki-ki beszámolt munkájáról, terveiről. János Mózessel és az ókori Egyiptommal foglalkozott, az ablak alatti polcon vaskos kötetek sorakoztak, többnyire Nándortól kölcsönkapott művek, az ókori keleti történelem szakirodalmának java. Már idestova félesztendeje készült minden eddiginél nagyobb vállalkozására, s a tárgy derekasan megkínózta, – erről még nekem is vallott az elmúlt télen írott leveleiben. Közlékeny volt, de szükségavú is: a felületi jelenségekről szívesen beszélt, de az igazán fontosakra inkább csak utalt. Kérdézősködött az én munkám

felől is, szégyenkezve dadogtam valamit. Körülényeimre hivatkoztam, leküzdhetetlen nehézségeimre. Gyanakodott, hogy túlságosan sokat hozok fel melegségre. Én azonban kitörtem – olyan erővel, hogy nemcsak János és Nándor lepődött meg, hanem magam is. Utáltam a bolti munkát s az egész uralkodó rendszert, ezt a förtelmek förtelmét, kikeltem otthoni viszonyaim ellen, legközelebbi családtagjaimat sem kímélve. Kodolányi csodálkozva, szinte megszeppenve hallgatott. Majd vigasztalni kezdett, filozófiai érvekkel hozakodott elő; szép, kerekded mondatokban, igen meggyőzően beszélt, s én igazat is adtam neki – ott, az akarattjai ház szobájában. Így, hármásban, távol a világtól, a barátság és a szellem égise alatt, persze, minden másképpen festett, mint a silány gyakorlatban. De most nem érdekelt ez a „gyakorlat”: feloldódtam az óra bűvöletében. Aztán Nándor következett: János szigorúan megegzaminálta, kikérdezte még álmai felől is (ez kedves foglalatossága volt, szívesen és kitűnő magyarázó készséggel fejtegette és elemzte álomlátásainkat), őt is megróttá lustasága miatt, de megértő, sőt atyai módon. A viszontlátás percei múlván, megint Kodolányi kerekedett felül, csak kijelentő módban beszélt, és semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy itt ő a paterfamilias. Nándor munkamódszere is szóba került, s erről hosszan diskuráltunk; én kifogásoltam Nándor túlzott anyaggyűjtését és Sziriatjának, érzésem szerint, kissé nehézkes felépítését lendületesebb szövegezést, filozófikusabb látásmódot, művészebb konstrukciót kívántam tőle. János védelmébe vette Nándort: kifejtette a pozitív előadásmód előnyeit, s megvilágosító jelképként a babiloni Zikkuratra hivatkozott: annak a tetejére is két út vezetett – egy rövid és meredek, egyenest a csúcs felé s egy másik, mely lassúbb emelkedővel, a roppant építményt többszörösen megkerülve haladt a magasba.

Egy tihanyi és egy veszprémi kirándulásunkat nem számítva, mindennap, ugyanabban az időben ballagtunk át Akarattyára, s jó időben a kertben, hűvösebb, esős délutánokon pedig a gazda szobájában társalogtunk. A beszéd többnyire Mózes és a régi egyiptomiak körül forgott, de Kodolányi Júdás-regényét is gyakran megvitattuk, s ő felajzottan, mint valami sikerült csínyet emlegette, hogy a pesti református teológusok sehogy sem tudnak megbarátkozni művével. A Júdás ugyanis kézről kézre járt, s érthetetlen módon elsősorban az egyházi embereket érdekelte. Az író ilyenkor úgy viselkedett, mint egy huncut praktikákkal szórakozó, vásott iskolásgyermek, s nem állhattam meg mosolygás nélkül...